

postoji u Bibliji i Kur'anu. Priznaje da fundamentalista ima kod Židova, kršćana i muslimana, ali to ne bi smio biti povod za odustajanje od dijaloga i suradnje, iako se iskrenim dijalogom bavi manjina u sve tri ove religije. „Stoga je potrebno da Židovi i kršćani ispregovaraju bolji stav prema kompromitiranoj prošlosti, kako bi s više nade gledali prema budućnosti. Zapravo, otkupljenje kompromitirane prošlosti nudi podlogu za nadu u židovsko-kršćanskim odnosima ali i u odnosima s muslimanima i pripadnicima drugih vjerskih zajednica“ (201). Zajedno s kardinalom Kasperom autor poziva na njegovanje spomena na budućnost, *memoria futuri*. Pred širenjem sekularnog indiferentizma vjernici bi trebali postajati saveznici u zajedničkom poslanju nuđenja i čuvanja duhovnih vrijednosti u pluralnom svijetu.

Popis literature (212-225) olakšava čitateljima produbljenje obrađene građe, dok glosar (226-235) objašnjava stručne termine židovske tradicije. Stvarno kazalo (236-243) pomaže pri brzom služenju knjigom. Iako se neki kršćanski pobornici dobrih odnosa i dijaloga neće složiti sa svim Kesslerovim dijagnozama i sugestijama, glavna je vrlina knjige što nudi židovsku teologiju kršćanstva te očekuje da kršćani načine svoju teologiju židovstva u kojoj

će se etnički i religiozni Židovi zbiljski prepoznavati, a ne osjećati ugroženi u svojem identitetu. Dok kod svojih sunarodnjaka razbija strah kako svi kršćani žele da Židovi kao narod i vjerska zajednica nestanu, od kršćana očekuje da ozbiljno i dobronamjerno gledaju ono što Židovi govore o sebi.

Mato Zovkić

POKUŠAJ RAZUMIJEVANJA ISLAMA

Michele ZANZUCCHI (prir.), *L'islam spiegato a chi ha paura dei musulmani*. Rim: Città Nuova Editrice, 2015., 132 str.

Unatoč višestoljetnoj povijesti islama čini se kako Zapad još uvijek ima poteškoća u njegovu razumijevanju, a s druge strane i sâm islam u shvaćanju Zapada. Nemili događaji u redakciji satiričnog časopisa *Charlie Hebdo*, teroristički napadi u Parizu u studenome 2015., napad u Kopenhagenu, atentat u Tunisu, Islamska država u Siriji i Iraku, a poslije i u Jemenu i Libiji, arapsko proljeće te dolazak tisuća muslimana na sicilijanske obale povod su zbog kojeg se priređivač odlučio na promišljanje o islamu i prisutnosti muslimana, osobito u Italiji, gdje broje oko 1.700.000, pridošli iz 40 zemalja s uglavnom muslimanskom većinom. Godine 1990. u Italiji je bilo svega 100.000

muslimana. Loša politika Zapada, koja je trebala koristiti diplomatska rješenja, posegnula je za ratom, tako da smo posljednjih dvadesetak godina svjedoci ratova u Iraku, Afganistanu, Libiji, Siriji i Gazi. Pogrešne (američke) teorije koje su željele eliminirati Siriju, Irak, Afganistan i Libiju, kao i huškački ratovi, prema Zanzucchiju, plod su *USA-centrične* vizije svijeta. No, uzroci trenutnih konflikata ne mogu se pripisati samo Zapadu; pronalazimo ih i unutar samoga islamskoga svijeta. Uočljiva je netrpeljivost između šijita i sunita, neprijateljstvo između ISIS-a i Al-Qaede, kao i velik raskorak između Muslimanskog bratstva i liberalnih i modernih muslimana. Velik problem unutar muslimanskoga svijeta su i mladi muslimani skloni ISIS-u ili Al-Qaedi. Među razloge takve inklinacije naš autor ubraja problem poniženja Arapa, budući da je na Srednjem Istoku ogroman broj mladih i odraslih bez posla, te nisu iskusili ništa drugo osim rata i poniženja. Regrutaciji u redove islamskih terorističkih organizacija pridružio se i velik broj emigranata druge i treće generacije s europskim putovnicama koji se nalaze u ratovima u Siriji, Iraku ili Libiji. Mnoge muslimanske obitelji ne uspijevaju se integrirati u europsko društvo te se raspadaju pod utjecajem europske kulture, stoga i ne čudi kako su teroristi na *Charlie Hebdo*, na Pariz i na Kopenhagen sinovi takvih obitelji.

Sve to traži da se progovori o islamu našeg vremena te shvate bogatstvo i problemi islamskoga svijeta u duhu dijaloga, bez fetvi i anatema.

Pokušavajući objasniti islam u vremenu karikature, Adnane Mokrani, profesor Islamskih nauka na Gregorijani, govori o mentalnim karikaturama. Te mentalne karikature predstavljaju proroka Muhameda ili kao nasilnu i agresivnu osobu koju treba nasljedovati ili kao osobu koju treba ismijavati. Čini se kako unatoč naporima stručnjaka da prikažu objektivnu i razumljivu sliku Muhameda, na Zapadu još uvijek postoji uglavnom njegova karikaturalna slika. S druge pak strane i sami teroristi koji nastoje obraniti ili osvetiti Muhameda posjeduju vrlo opasnu i štetnu mentalnu karikaturu koja se ne izražava samo nasiljem i ubojstvima nego paradoksalno potvrđuje ono što želi negirati i osuditi. Te dvije mentalne karikature hrane se jedna drugom. Izgleda da je Mokranijeva svrha prikazati Muhameda u gotovo bezgrešnom svjetlu, a sve nasilje koje se događa u islamskome svijetu imalo bi svoje korijene nakon Muhamedove smrti. Tomu u prilog Mokrani prikazuje Muhameda kao onoga koji je na uvredu uzvraćao šutnjom, a ne mržnjom ili nasiljem. On je držao kako je šutnja, a ne ljutnja odgovor koji gasi vatru mržnje i prijezira. Autor pokazuje

kako u Kur'anu nema zemaljskoga kažnjavanja blasfemije, kazna je prepuštena Bogu na drugome svijetu. Tek nekoliko stoljeća nakon Prorokove smrti, islamske pravne škole uvele su smrtnu kaznu za blasfemiju i apostaziju, no tu se radi o političkoj viziji koja je u blasfemiji i apostaziji vidjela vrstu pobune i narušavanje javnoga reda. Mokrani navodi kako Kur'an nikada ne opravdava osvajačke ratove, no kako je dopušteno na nasilje reagirati nasiljem pod određenim uvjetima, te zaključuje kako bi bez susreta s božanskim i bez čistoga srca čitanje Kur'ana postalo ideološka i egoistična selekcija koja traži opravdavanje vlastitih interesa i želja. Dajući ovakvu hermeneutiku islama, čini se kako Mokrani, svjesno ili nesvjesno, stavlja debelu liniju razgraničenja između islama prije i poslije Prorokova života.

U svrhu što boljeg razumijevanja islama, Giuseppe Scattolin u svojemu prilogu govori o nekim temeljnim aspektima islama podrazumijevajući islam ne kao ideološku mentalnu konstrukciju, nego povijesni islam u njegovoj stvarnosti. Nosivi aspekti islama su činjenica da je islam religija koja ima poslanje naviještati apsolutni monoteizam te da je islam u temeljima društva u smislu da se ne ograničava samo na privatno područje nego obuhvaća socijalne odnose (brak, obitelj, baštinu, ekonomske i političke

odnose). Temeljna ideja islama je da cijeli ljudski život treba biti reguliran Božjim zakonom (Šerijat). Islam je civilizacija u kojoj je Kur'an islamski pogled na svijet (*Weltanschauung*). Prosuđujući islam s povijesne točke gledišta, on je politika jer nastoji uobličiti sve aspekte ljudskoga života u kojemu politički aspekt ima temeljnu ulogu, tako da se može reći kako je islam potpuna religija jer obuhvaća religiju i državu.

O odnosu islama i kršćanstva vrijedno je pažnje promišljanje talijanskog teologa Piera Code koji piše o islamu iz iskustva osobnih susreta s nekim eminentnim šijitskim teolozima. On se u svojem razumijevanju islama ograničio na mistična promišljanja šijitskih teologa. Zanimljivo je kako neki od njih vide budućnost dijaloga među religijama u eshatološkoj dimenziji islama.

Na važnosti dijaloga kao sredstva međusobnog upoznavanja inzistira i Sayyed Ataollah Mohajerani koji pokušava ukazati na metodološke, doktrinarne i praktično-religiozne analogije kod šijita i rimokatolika. U području eshatologije, ovaj iranski povjesničar povlači analogiju između mesijanskog nauka u katoličkoj teologiji i Skriivenog imama u šijitskoj teološkoj misli. Autor vidi analogiju u iščekivanju ponovnog Kristova dolaska i dolaska skriivenog imama Mahdija, ne spominjući pritom nikada Kristovo

božanstvo. I u nauku o pravednosti Mohajerani pokušava pronaći dodirne točke. Prema njemu, Sin Čovječji je simbol pravde u katoličanstvu, kao i Skriveni imam u šijitskoj tradiciji. Za njega je pravednost izgubljeni raj, prema toj pravednosti čezne sav ljudski rod, no čini se kako su ISIS i Al-Quaeda instrumentalizirali islam na političkom nivou kako bi stvorili neki novi raj i novu pravdu. Ljubav, pravednost, božansko vodstvo i Isus Krist, čije božanstvo Mohajerani uporno ignorira, te Skriveni imam, za njega su stupovi sličnosti dviju vjera.

Abdellah Redouane u svojemu prilogu vrlo jezgrovito govori o kur'anskim temeljima za dijalog, naglašavajući objaviteljsko porijeklo Kur'ana. Inzistira na tome kako Kur'an jasno propisuje i preporuča dijalog, ne samo među muslimanima nego i s drugim religijama. Ovaj generalni tajnik Talijanskog islamskog kulturnog centra u Rimu posebno se osvrće i na važnost međukulturnog dijaloga, napominjući ulogu islama u integraciji svijeta, kao i činjenicu kako je islamska kultura postala bogatija zahvaljujući upravo kontaktu s drugim kulturama i narodima, ali kako i ona ima što ponuditi drugima.

Zanimljivo i vrlo realistično promišljanje o terorizmu i džihadu donosi Fethullah Gülen tvrdeći nedvosmisleno da onaj tko je prihvatio muslimansku vjeru,

nikada ne bi počinio teroristički čin. Te dvije stvarnosti su međusobno kontradiktorne. Terorizam nije sredstvo za postizanje ikakva islamskog cilja. Ovaj turski sufija navodi niz razloga zbog kojih su neki koji se nazivaju muslimanima počinili takve čine: od osoba koje ne poznaju islam i nisu ga usvojile na ispravan način do onih koji su pretrpjeli ispiranje mozga. Činjenica da su neki muslimani počinili teroristički čin zbog gore spomenutih razloga, ne smije biti opravdanje da se sve muslimane smatra teroristima. Muslimani su dovoljno inteligentni da znaju kako terorizam ne može riješiti njihove probleme. Temeljna je teza ovog sufije kako je glavni uzrok terorizma borba za vlastite interese velikih zemalja. Loši socijalni uvjeti u kojima se nalaze muslimani, podijeljenost među njima samima, kao i grupe nezadovoljne postojećim stanjem doводи do toga da takve osobe lako postanu instrumenti u rukama moćnika koji žele ostvariti vlastite ciljeve. Nevjerodostojnost najmoćnijih svjetskih zemalja koje igraju dvostruku igru veliki je razlog neiskorjenjivanja terorizma jer te se zemlje, s jedne strane pokazuju kao promotori demokracije, a s druge, zbog vlastitih interesa, daleko od svoje domovine, ponašaju se suprotno demokraciji. Terorizam ne žele iskorijeniti oni koji koriste svaku moguću priliku kako bi povezali terorizam

s religijom, a osobito s islamom. Zbog pogrešnih interpretacija i značenja mnogi islamski pojmovi izgubili su svoje izvorno značenje, zato je zanimljivo kako ovaj autor pojašnjava značenje pojma džihad. Zaboravlja se da džihad znači ekstremni napor stići do vlastite bîti i pomoći drugima da to učine. Veliki džihad je duhovna borba za vjeru. Taj džihad se ostvaruje djelima čišćenja i stizanjem do razine savršenstva, koja je Bogu ugodna, oslobađajući se nečistoće srca po molitvama i postu, tražeći oprost i vršeći djela milosrđa. Mali džihad označava borbu, također i oružanu, za obranu i širenje islama. Unatoč tome, autor drži kako džihad nije ekvivalentan ratu jer pojam džihad ima velik raspon značenja: riječ, šutnja, prijateljski osmijeh, sudjelovati u zajedništvu ili ga napustiti, sve ono što se čini u ime Božje.

Pasquale Ferrara u svojem kratkom tekstu propitkuje odnos religije i države općenito te utjecaj religije na društvo, kao i moguće novo pozicioniranje religije unutar države u kojoj bi religija trebala imati veću svijest o svojoj univerzalnosti.

Vrlo je važno pitanje integracije prispjelih muslimana u novim sredinama, kao što su Italija, Francuska i Engleska. Govoreći o integraciji i dijalogu, Roberto Catalano naglašava kako talijansko društvo nije više monokulturno i

monoreligijsko, kako je izgledalo prije tridesetak godina. Primjećujući oko sebe ljude koji ne dijele zajednička religijska uvjerenja i ne prakticiraju istu kulturu, pomalo poziva na oprez i strah. No, s druge strane, strah postoji i kod Tunizana, Marokanaca i drugih pridošlih naroda u Italiju da ih se ne identificira s ratnicima ISIS-a i s islamskim fanaticima o kojima mediji svakodnevno izvještavaju. Nalazimo se, dakle, pred dvije vrste straha koje se sudaraju, no svatko vidi i osjeća samo svoj strah. U takvu stanju nužno je započeti procese integracije što Italija i čini. Catalano, koji je zadužen za međureligijski dijalog u ime fokolarina, ukazuje na niz udruženja i aktivnosti kojima se pokušava pomoći pri integraciji drugih i drukčijih koje je sudbina dovela u Italiju. Jedino integracija i međusobno poznavanje može ukloniti obje vrste straha.

Predsjednik Unije Islamske zajednice u Italiji Izzidine Elzir govori o solidarnosti Talijana s muslimanima te o dobrim odnosima s Katoličkom Crkvom u pitanju međureligijskog dijaloga. Ovaj imam iz Firenze zagovara proces integracije muslimana u Italiji te negoduje kada se radi o muslimanima u Francuskoj koje država asimilira ili pak u Engleskoj gdje ih se getoizira. Imam je uvjeren da, iako ne postoji islamska demokracija, muslimani žele slobodu i demokraciju te pozitiv-

ni laicizam koji ne isključuje, nego poštuje razlike i religiju.

Razumijevanju islama pridonosi i poznavanje uloge žene i obitelji u ovoj monoteističkoj religiji. Zbog toga je priređivač smatrao potrebnim ukazati i na tu temu. Tako nakon općenitog promišljanja o pitanju žene u islamu i kršćanstvu u tekstu Angele Ales Bello, nailazimo na tekst o ženi u Kur'anu i u Prorokovu životu koji potpisuje Shahrzada Houshmand Zadeh, profesorica na Gregorijani. Ova iranska teologinja potrudila se opisati uloge nekih žena koje spominje Kur'an, posebno onih koje su imale važnu mjesto u Prorokovu životu. Tekst Pietra Coccoa sažeto prikazuje potrebu obrazovanja i njegov utjecaj na društvene promjene.

Shvaćanja današnjeg islama bilo bi nepotpun ako ga se ne bi dovelo u korelaciju s komunikacijskim sredstvima koja imaju iznimnu moć utjecaja na ljudsku maštu. Ako se tu maštu ne podloži vlastitome sudu, onda ona nas podlaže svojem sudu i oslabljuje nas te nas upućuje drugim putovima. Milanski imam Yahya Pallavicini upozorava upravo na tu opasnost budući da postoji enorman broj tv-propovjednika i samoprovanih imama kojima nije nakana prenijeti vrline, nego je njihov jedini cilj egocentrizam. Giulio Albanese u svojemu prilogu spominje povijest razvoja islamskoga tiska, koji ima svoje početke 1816.

godinu u Bagdadu, zaustavljajući se na novim digitalnim tehnologijama koje su dale ogroman impuls arapskim masovnim medijima poput Al-Jazeera. No, čini se kako ni Al-Jazeera još uvijek nije spremna u svojim programima problematizirati pitanje slobode savjesti, kao i postojanje smrtne kazne u slučaju apostazije.

U konačnici, smatramo kako ovu knjigu treba čitati kao doprinos uzajamnom poznavanju i razumijevanju, te zbog toga u njoj nalazimo priloge muslimana i kršćana, šijita i sunita, Arapa i Europljana. Knjiga ne pretendira dati iscrpno razumijevanje islama, no svakako nudi obrise koji na to upućuju. Tome ide u prilog i rječnik osnovnih pojmova u islamu, koji je donesen na kraju knjige. Ova knjiga može biti korisna ne samo onima koji se prvi put susreću s islamom i njegovim učenjem nego i onima koji stoljećima žive pored ove monoteističke religije, a poznaju je tek površno. Knjiga je vrijedna i zbog toga što potiče na nužnost istinskog, snažnog i djelotvornog dijaloga. Dijalog je prije svega osobna odgovornost, no to ne znači da treba šutjeti pred različitim zlostavljanjima poput onih u slučaju Asie Bibi u Pakistanu ili kršćana koje progona ISIS u Iraku i Libiji ili pak pred psihološkim terorizmom koji se provodi na sjeveru Nigerije. Nužno je tražiti od istinskih muslimana da prosvjeduju protiv

onih koji svojim djelima interpretiraju islam kao nasilnu religiju. Zajedno s njima, ova knjiga nastoji ukazati na ispravno razumijevanje islama i njegovih temelja.

Hrvoje Kalem

KNJIGA O RELIGIJAMA ZA NASTAVNIKE I ĐAKE

Anto LEDIĆ, *Povijest religija*. II. dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Sarajevo: Medijski centar Vrhbosanske nadbiskupije, 2015., 407 stranica s 391 slikom u boji i ilustracijama.

Autor je svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, zaređen god. 1993., teologiju diplomirao god. 1995. te nakon kratkog pastoralnog djelovanja raspoređen na službu u katoličkim školama. Od 1997. do 2005. bio ravnatelj Katoličkog školskog centra u Konjicu, zatim predavao vjeronauk godinu dana u Travniku, od jeseni 2006. ravnatelj je KŠC-a „Sv. Pavao“ u Zenici. Kao srednjoškolski profesor i ravnatelj upisao je magistarski program na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Zenici gdje je 25. 10. 2010. postigao magisterij radom „Značaj transformacije eksplicitnog u implicitno znanje na području religioznosti“. Nastavio je program za doktorat na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zenici gdje je doktorirao 22. 1.

2014. disertacijom „Koncept menadžmenta u odnosima bračnih partnera s ciljem poboljšanja života obitelji“. Piše o pedagoškim i teološkim temama u različitim časopisima.

U katoličkim školama BiH, uz konfesionalni vjeronauk (katolički, pravoslavni, evangelički, muslimanski), postoji i predmet „povijest religija“ koji se predaje u sedmom razredu osnovne i trećem razredu srednje škole. Ova knjiga plod je autorova jedanaestogodišnjeg iskustva predavanja toga predmeta. Namijenjena je onima koji taj predmet predaju, kao i đacima koji se zanimaju za današnje religije u BiH i po svijetu. To iskustvo i namjena utjecali su na odabir obrađenih tema te 391 slike u boji i ilustracija. U predgovoru drugom izdanju autor kaže da je „bogatije za nekoliko novih tema koje su izričito tražili učenici. Nova građa obuhvaća 45 stranica i pedesetak ilustracija. To su uglavnom osnivači i proučavatelji velikih religija te hramovi, crkve, džamije i drugi vjerski spomenici. Vrlo pregledan sadržaj stoji na početku knjige. Prvo poglavlje naslovio je „Pojmovnost religije“ (str. 1-9) te u njemu iznio pregled teorija o porijeklu religija i osnovne pojmove. U tom te sljedećem poglavlju „Pretpovijesno razdoblje“ (str. 11-15) uglavnom se naslanja na teorije koje pojašnjavaju religijske simbole iz vremena prije pisane povijesti.